

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' משפטים תשע"ט

עניני "מדבר שקר תרחק"

כ' החינוך וז"ל (מצוה ע"ד) **השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו**, מפני שהשי"ת קל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא קל אמת, ולהיותם מרחמים כמו שידוע שהוא רחום, ולהיותם גומלי חסדים כמו שהוא רב חסד, אבל כל מי שמעשיו בהפך מדותיו הטובות, והם בעלי השקר שהם בהפך מדותיו ממש, כמו כן תנוח עליהם לעולם מה שהוא הפך מדותיו, **והפך מדת הברכה שהיא בו - היא המארה והקללה, והפך השמחה והשלום והתענוג שהם אתו - הוא הדאגה והקטטה והצער...** ועל כן הזהירנו התורה להרחיק מן השקר הרבה כמש"כ "מדבר שקר תרחק". והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו, מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות, ומצד הריחוק הזהירנו שלא נטה אזנינו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר עכ"ל.

מחלוקת הראשונים אם "מדבר שקר תרחק" נכלל במנין המצוות

הראשונים פליגי אם "מדבר שקר תרחק" נמנית במנין המצוות, דאע"פ שהרס"ג והרמב"ם והרמב"ן והחינוך לא מנו מצוה זו במנין המצוות, אבל הסמ"ג (עשין ק"ז) וסמ"ק (מצוה רכ"ו) ויראים (מצוה רל"ה) וחרדים מנוה במנין המצוות, וכ' החפץ חיים זצ"ל בפתיחה (עשין י"ג) דלכל הדיעות איסורא דאורייתא הוא.

איסורו דווקא בדיינים או גם בכל אחד ואחד

י"א שהאיסור של שקר מה"ת הוא רק בדיינים ועדים, וכמשמעות הפסוק (משפטים כ"ג ו' - ז') "לא תטה משפט אביון בריבו, מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג, כי לא אצדיק רשע, ושוחד לא תקח כי השוחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים" (כ"כ הגר"י בביאורו לרס"ג מ"ע כ"ב, והכי גם מדויק ברמב"ם סוף ה' טוען ונטען, וכ"כ באורח מישרים סי' ט' סק"א), אבל רוב הפוסקים (ספר חסידים סי' תתר"ס, והחרדים במצוות התלויות בפה פי"ב מצוה כ"ו, ושו"ע יו"ד סי' ת"ב סי"ב) ס"ל שהאיסור תורה אינו רק בדיינים, ובתוך ראיותיהם הביאו הא דשנינו בכתובות (י"ז.) דב"ש ס"ל שמשבחים הכלה כמות שהיא, וב"ה אומרים כלה נאה וחסודה, אמרו ב"ש לב"ה הרי שהיתה חגרת או סומא, אומרים לה כלה נאה וחסודה והתורה אמרה "מדבר שקר תרחק" - הרי מבואר דפסוק זה קאי גם שלא בדיינים (כן הוכיח הרשב"י בזוהר הרקיע אזהרה קנ"ט), אבל החולקים ס"ל שהגמ' הביאה פסוק זה רק כאסמכתא בעלמא.

עוד ראוי הביא מרן החזו"א זצ"ל (אמונה ובטחון פי"ד אות י"ג) מהא דשנינו בב"מ (כ"ג:), בהני תלת מילי עבידי רבן דמשנו במיליהו, במסכת בפוריא ובאושפיזא, והרי השקר בדברים הללו הוא שקר בדברים של מה בכך, ואפ"ה ההיתר לת"ח לשנות במיליהו הוא רק מפני השלום (כמבואר בתוס' שם), ובלא"ה הי' אסור להם לשנות במיליהו, ולכן כ' מרן החזו"א זצ"ל גנות השקר אינו בשביל המרמה שבו, שמשמש בשקר בשביל ריוח המקווה לא ברמותו את רעהו, אלא אף השינוי שאינו משמש לגורם של אונאה, בסיפור דברים של מה בכך, בשם שקר יכונה, ובכלל עון השקר הוא עכ"ל.

לשנות מפני השלום – מצוה או רשות

שיחה נאה בפי הבריות דמותר לשנות מפני השלום, אבל צריך לדעת דיש כמה וכמה גדרים בהיתר זה. מקור הדברים הוא גמ' ביבמות (ס"ה:). אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר ב"ר שמעון **מותר** לו לאדם לשנות מפני השלום, שנאמר (פ' ויחי נ' ט"ז) "אביך צוה לפני מותו לאמר, כה תאמרו ליוסף, אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם" (פרש"י יעקב לא צוה, אלא הם שינו מפני דרכי שלום). ר' נתן אומר **מצוה** שנאמר "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני" (פרש"י וכתוב ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך, ואמרת לזבוח לה' באתי – הקב"ה צוה לשנות). דבי ר' ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקב"ה שינה בו, דמעיקרא כתיב "ואדוני זקן" ולבסוף כתיב "ואני זקנתי" (פרש"י שרה אמרה לשון בזוי, וכשגילה הקב"ה הדבר לאברהם, כתיב למה זה צחקה שרה וגו' ואני זקנתי – ושינה הדבר מפני השלום).

הרי דיש מחלוקת ר' אלעזר ב"ר שמעון ור' נתן אם רק מותר לשנות מפני השלום או שהוא מצוה. להלכה, אע"פ שהרי"ף והרא"ש שם הביאו שיטת ראב"ש ושיטת ר' נתן, אבל מבואר ברי"ף בב"מ (כ"ג:). דס"ל כשיטת ר' נתן דמצוה לשנות מפני השלום, דבמימרא של שמואל שם בתלת מילי עבידי רבנן דמשני במילייהו, במסכת בפוריא ובאושפיזא, הק' הרי"ף אמאי לא אמר נמי מפני השלום, ותי' הרי"ף דמפני השלום לא איצטריך לאשמעינן דמצוה היא, אלא דקמ"ל דגם בגי' אלו שהם רשות, אם שינה בהם, בכל זאת מחזירין לו אבידה בטביעת עין.

אבל הרמב"ם (הלי' גזילה ואבידה פ"ד ה"י"ג) הביא הני תלת מילי, ואח"כ כ' וז"ל או שהביא שלום בין אדם לחבירו, והוסיף וגרע כדי לחבן זה לזה הרי זה מותר עכ"ל, כשיטת ר' אלעזר ב"ר שמעון, וז"ל כמש"כ האחרונים (אורח מישרים) דכיון שהרמב"ם הזכיר שם גם הני תלת דברים שת"ח מותר לו לשנות בדבורו, לכן כ' על כל מה שהזכיר "הרי זה מותר", אבל בדרישה (ח"מ סוסי' רס"ב) כ' מפורש דשיטת הרמב"ם הוא ג"כ כמו הרי"ף שפסק כמו ר' נתן ד"מצוה" לשנות מפני השלום.

מה ההיתר לשקר מפני השלום

הערוך לנר ביבמות (ס"ה:). הקשה מדוע מותר לשקר מפני השלום, דהרי כתוב מפורש "מדבר שקר תרחק". עוד הקשה למה אחז"ל דמותר לשנות מפני השלום ולא אמרו דמותר לשקר מפני השלום. ועוד הקשה על הפסוקים (סו"פ ויחי נ' ט"ז-י"ז) "ויצו אל יוסף לאמור, אביך צוה לפני מותו לאמור. כה תאמרו ליוסף, אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך, ועתה שא נא לפשע עבדי אלוקי אביך", וק' טובא, למה שלחו שליח ולא אמרו לו בעצמם מה שאביהם צוה להם לאמר, דהרי שלחו לו שיעקב אבינו אמר להם "כה תאמרו ליוסף", ואדרבה בזה שאמרו לו הכי ע"י שליח, יהי' ניכר שדבריהם אינם אמת.

ותי' העל"נ דבודאי האחים לא דיברו שקר, אלא שלחו לו דבר שמשמע בשתי אופנים. ראשית כל שלחו לאמר לו "אביך צוה לפני מותו לאמור", וזה הי' אמת לאמיתו, אלא שלא אמרו לו מה שצוה. בנוסף לכך צוו את שלוחם לומר ליוסף מעצמם, "כה תאמרו ליוסף", אבל לא אמרו ליוסף מפורש שכך אמר להם יעקב אבינו, אלא דכיון שהשלוחים אמרו לו "אביך צוה לפני מותו", ומיד אח"כ אמרו לו "כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך", ממילא יחשוב יוסף שאביו צוה להם על הכל.

לפי"ז מבואר היטב דבאמת אסור לשקר אפילו במקום דרכי שלום, אלא שמותר להטעות מפני דרכי שלום, והחידוש הוא דאע"פ שאסור לגנוב דעת הבריות, מ"מ מותר לשנות מפני דרכי שלום, ומשו"ה הם בעצמם לא דברו אל יוסף אלא שלחו שליח, דרק באופן כזה הי' שייך להטעותו ולא לשקר לו, וע"ע בשו"ת חת"ס (ח"ו סי' נ"ט ד"ה ומ"ש הרב) דג"כ ס"ל, דכאשר חז"ל אמרו שמותר לשנות מפני השלום, אין הכוונה דמותר לשקר ממש, אלא כמש"כ הרמב"ן (פ' וירא על הפסוק ואני זקנתי) שלא יהי' שקר גמור ע"ש.

אבל לכאורה בשו"ת הרמ"א (סי' י"א) מבואר שחולק על העל"נ והחת"ס, משום שהביא הגמ' ביבמות דמותר לשנות מפני השלום, ואח"כ כתב וז"ל למדנו מכאן דמותר לשנות מפני השלום, ומותר לעבור על מדבר שקר תרחק, גם דוחה ל"ת שבתורה שהוא לא תעשון כן להי' וגוי' עכ"ל. וע"ע בחפץ חיים (הל' רכילות כלל א' ס"ח) שג"כ ס"ל הכי, מדכתב לגבי מה להשיב אם שואלו מה דיבר פלוני אודותי, שהדבר תלוי, אם יש לו עצה להשיבו באופן שלא יהי' שקר גמור, וגם לא יהי' רכילות, ישיבהו באופן זה ולא יוציא שקר מפיו, ואם הוא מבין שחבירו לא יקבל זה לתשובה, מותר לומר שקר גמור מפני השלום.

אסור לשקר מפני השלום אם יכול לטרוח ולעשות שלום

המאירי ביבמות (סי"ג. ד"ה לעולם) הביא המעשה שרב אמר לבנו ר' חייא שלא ישקר לאמא שלו מדכתיב "למדו לשונם דבר שקר", וכי' שם וז"ל ואע"פ שאמרו מותר לשנות בדברי שלום, דווקא בדבר שאם אינו משנה נפיק מינה חורבא, אבל זו אני יודע לעבור על פשעה ואיני מקפיד, ומוטב תעמוד היא במרדה, משתרגיל אתה עצמך לדבר שקרים, הא למדת שהי' סובל לה ומניח מקום לשלום עכ"ל.

ובאמת יש מקור מפורש בגמ' דעדיף לטרוח מלשקר, דהרי שנינו בפסחים (ק"ג.) הפוך בנבלתא ולא תיפוך במילי, ומכאן הוכיח מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בפירושו על מס' כותים (בפי' מטהר סק"ל) דמוטב לטרוח הרבה ולא לשנות בדבריו.

וע"ע בארחות צדיקים (ערך שקר בסו"ד) שכתב, וז"ל ופעמים שהתירו חכמים לשקר, כגון לעשות שלום בין אדם לחבירו, וכן מותר לשבח הכלה לפני החתן שהיא נאה וחסודה ואע"פ שאינו כן.... ובכל אלו שהתירו חכמים לשנות, אם יוכל לעשות שלא ישקר הוא טוב יותר ממה שישקר, כגון אם שואלין לו "יודע אתה מסכתא פלונית", ישיב "וכי אתה סבור שאני יודע", ואם יוכל לסלק השואל בענין שלא ישקר הוא טוב מאוד עכ"ל.

האם יש היתר לשקר כשחבירו לא ינזק מזה

נחלקו הראשונים באיזה סוג שקר נאמר "מדבר שקר תרחק". בספר יראים (מצוה רל"ה) כתב שמה"ת אין חיוב הרחקה משקר א"כ הוא יכול לגרום היזק לחבירו, או שאר רעה, ורבינו יונה כ' בשערי תשובה (שער ג' אות קע"ח - קפ"ב) כגון המכחש חבירו בפקדון או בתשומת יד או בשכר שכיר, או המעיד עדות שקר בחבירו, ואפילו אם אין בעצם השקר נזק והפסד לחבירו, אלא שיתכן שינזק ממנו, כגון שמתעה את חבירו שיאמין בו שהוא אוהב וריע נאמן עמו, ומתכוון בזה כדי שיבטח בו ולא ישמר ממנו, ויוכל להדיח עליו רעה כגון להעביר לעצמו הטובה העתידה לבא לחבירו (פי' היד הקטנה כגון הרואה את חבירו שעוסק בעסק טוב, ובא זה והרבה עליו בשקר, ואמר לו שיש לו בירור שינזק מעסק זה), או שמסבב בשקריו שחבירו יתן לו מתנה, או שמבטיח דבר לחבירו ובלבבו יחשוב שלא לתת, ועי"ז גורם צער לחבירו.

והנה זה ברור שאפילו אם חבירו לא ינזק משקרו, וממילא אין השקר נאסר מדין "מדבר שקר תרחק", בכל זאת אסור לשקר מסיבה אחרת, כמש"כ רבינו יונה בספר היראה (אות קע"ז) וז"ל ומאוד מאוד הזהר שלא לשקר אפילו בדברי הבאי, כי חילול השם יש בדבר, ואף לא להשתכר בשקר כי יצא שכרו בהפסדו, כי הוא מארבע כתות שאינן מקבלות פני השכינה עכ"ל, וע' בפי' מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א על מס' כותים (אות ל') שמדברי רבינו יונה בשע"ת הנ"ל מוכח, דאמנם עיקר האיסור לשקר הוא דווקא כשמפסיד ממון לחבירו, אבל שאר דברי שקר אסורים מדברי קבלה.

אבל יש ראשונים (יד רמ"ה ב"ב קע"ב.) שחולקים על היראים, וסוברים שהתורה הזהירה "מדבר שקר תרחק" גם על מילי דעלמא שאין היזק או רעה לחבירו, וז"ל החרדים, מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא דררא דממונא שנאמר "מדבר שקר תרחק", משמע אפילו ליכא רק דיבור בעלמא עכ"ל, וע"ע מש"כ לעיל בשם מרן החזו"א זצ"ל באמונה ובטחון.

שקר בלישנא דמשתמע לתרי פנים

כתבו האחרונים שמחובת ההרחקה אסור לומר שקר אפילו בלישנא דמשתמע לשני פנים, ובדעת לבו הוא מכוון לדבר אמת, אפ"ה אסור כיון שעכ"פ מדבריו מובן דבר שקר, ולכן נאמר "מדבר שקר תרחק", להרחיק מדברים שהמובן מהם שקר. ואמנם לפ"ז צריך להבין מה שאמר יעקב אבינו ליצחק אבינו "אנכי עשו בכורך", ודרשו חז"ל שלא הי' שקר גמור אלא נתכוון לומר "אנכי יעקב, ועשו הוא בכורך", וע' בחזו"א שכתב באמנוה ובטחון (פ"ד ס"ג) שיעקב אבינו עשה כן ע"פ ציווי אמו, שנאמר לה ברוח הקודש שיעשה כן.

ההיתר לשנות לצורך קיום מצוה

רבינו יונה בשע"ת (שער ג' אות קפ"א) כ' שהתירו לשנות כדי לקיים מצוות, והכי מבואר בדרישה (ח"מ סוסי' רס"ב) ובט"ז בהל' תענית (סוסי' תקס"ה), דהרי נפסק בשו"ע (סי' תקס"ה ס"ו) שהמתענה ומפרסם עצמו לאחרים להשתבח שהוא מתענה, הוא נענש על כך (וע"ע רמ"א בהל' צדקה יו"ד סי' רמ"ט סי' ג' דהמתפאר בצדקה שנתן, לא די שאינו מקבל שכר אלא מענישים אותו עליה) ודייק שם המ"ב (סק"ד) דמשמע מזה, שאם שואלים אותו אם התענה, מותר לומר האמת, כיון שאינו עושה להשתבח ולהתפאר, ומ"מ נכון הוא שבכל גווני יאמר שאינו מתענה כדי שלא להחזיק טיבותא לנפשיה, וכל זה בתענית יחיד, אבל בתעניות הקבועים והוא במקום שמקילין בו המון, מצוה לפרסם שמתענה כדי שילמדו ממנו.

לומר הלכה בשם פוסק גדול כדי שיתקבלו דבריו

כמו"כ מותר לשנות כדי שחבירו לא יעבור על איסור, ומה"ט אחז"ל בפסחים (ק"יב). דמי ששמע דין ונראה לו שכך היא ההלכה, מותר לאומרו בשם מי שלא אמרו כדי שיתקבלו דבריו, וכן פסק המ"א (סי' קנ"ו), אבל המ"א הקשה ע"ז מהא דשנינו במס' כלה שהאומר דבר בשם חכם שלא גמרו ממנו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל, וטעם הדבר כ' בדברי חמודות בברכות (פ"ד סק"ד) דאפשר יש לפקפק על הדבר ההוא, ונמצא שמתגנה על ידו, וא"כ היאך מותר לומר דבר הלכה בשם אדם גדול כדי שיתקבלו דבריו, וכמה תי' נאמרו על קושי' זו, אבל רוב האחרונים (דברי חמודות שם, ומחצה"ש סי' קנ"ו, ומחזיק ברכה סי' קנ"ו סק"ז, וכה"ח שם סק"ד) הסבירו דהא דשנינו במסכת כלה, מיירי באופן שאין ההלכה ברורה כ"כ, אבל כאשר הדבר ברור שכן היא הלכה מותר.

תמיהת מרן הגרשז"א זצ"ל על המתירים לעצמם להגזים מספר התלמידים במוסד שלהם

בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' צ"ז אות טו) כתב וז"ל תמה אני תמיד במה שידוע לי מכמה מקרים, שהמוסדות ממש גונבים דעת הבריות, ושולחים שליחים חשובים לחו"ל לאסוף כסף עבורם, ומסדרים את הדבר בצורה זו להיות זהירים שהתורמים בל יעלו על דעתם שהשליח עושה את מעשהו ע"מ לקבל פרס. כמו כן רבים ממוסדי התורה והחסד רגילים להגזים על מספר התלמידים, או את מספר הנתמכים על ידם וכדומה, וזאת למודעי כי אין אני מהרהר ח"ו על זה, כי יודע אני שגדולים וטובים ממני עשו ועושים דבר זה, ומסתמא בדקו ומצאו היתר, אולם למען האמת הנני כותב לו כי אנכי בעניי בער אני ולא אדע מקור להיתר זה עכ"ל.

בשלמי מועד (עמוד תקל"ג) מובא ששאלו את מרן הגרשז"א זצ"ל אם מותר להגזים בשבח ישיבה שאוספים כספים עבורה, ולומר למתרימים שעילויים וגאונים לומדים שם, והשיב במעשה שהיה אצל מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל, שבקשוהו לחתום על מכתב לטובת אחת הישיבות, ובמכתב היו הגזמות שונות בשבח אותה ישיבה, ובמספר התלמידים הלומדים בה, וסירב לחתום, ע"ש כל המעשה.